

Ята-аржаан суглары болташ каас чараш чурумалдыг бойдуу-биле бистин чуруу-чуруу ховар дээр черлерини бирээ. Ол кадыкшыг болташ чалымталдыг ораны, көгү төлбөргө парктарыг, ак-ак ордуларын хоорай. Крымда ол курорт, оон мөнгө ногаан даглары, тааланчыл далайи маала чораш кижини сагым-сеткилерге мөнгө тураскала болуп артып каар.

Бүгү-эвилелдин кадыкшыгы чери болу берген Ята миллион-миллион кижилерге кадыкшыгга хайырлап, хөй-хөй аарыглардан эмнел турар.

ЧУРУКА: Ятанын эрик кыды. В. ГОРОВО биле В. КОШЕВОНУН фотозу. СЭТА-нын фотохрониказы.

ТАРААМ ТУРДА...

Школянык нинти өөредилге-кыжындилге ажилынын денелни беддеринге кластан дашкаар ажилдарын чогууча-лыг организастап чорудары ужу-дузайлыг. Кластан даш-каар ажилдар үезинде уруу-ларын бот-боттарын үчүлел билеринге берээрин, оларын чогуурталып халыктарын чу-гула соруаларын бирээ. Манай амаарыштыр бистин

ЧАШТАР-БИЛЕ КАДЫ

Самагалла суурнуң кудум чуу-биле № 4 аял-саче-уг-дай башып ор мен. Мурнум-биле беш-алды кире не херэ-женер эртин чытканар чүе. Оларны хажыныпдан эскере-римге аял-сачтын битин бө-лүктөрүн кижиздикчи баш-кын Сентилиевнанын дуга-йында чыгып-чымак сөстөр чуугалажып чоруп болдулар.

— Кончуг-ла кижизик баш-кы, битчилер дээр аажок са-гыш салыр.

— Мычмаин канчаар, школага хөй чылдар башкы-лаан, стажи улуг-дур.

Оларын чуугалажып аги-мы-биле № 4 аял-сачка ки-рип, битин бөлүктөрүн ки-жиздикчи башкын Кисилей Сентилиевна Куулар-биле та-нышкан мен.

Кижиздикчи башкы кидин тулук үш, дөрт хэр үезинде битин чаштарын ойнадып, хөг-дөткөн, ырыга өөрткөн турда, кыдымын магалат көрдүм.

Авам, атам менээ Садым берген, оой-эй! Аажок чараш ойнар

Самоледум оой-эй!—дижи, димтерин курура берген, ам-даа эки дорталып, чалыкпаан эрге-чассын уннери-биле ыра-лаш келген, туттунуп алган танчылап турда, чайнын ча-раш чечектери-ле.

В. ЧИМНТ, Тес-Хем район.

КАМГАЛААР ХҮЛЭЭЛГЕВИС

мир шүр-биле үргөдөл каал-кан. Ол чоок-кавынны мал-чыныры хой-ошкун олар-белчир барымдалавайып, эр-гаже чалыкшып олар. Оон түнеленде чал-чымын хой-сы баш кааттар, Бойдустун байлаан камгалаары чуугала дээрин тайга-сында чурттап турар малчыларга билин-ди.

рин, оларын ортузунга лек-ция-беседаларын организаста-рып чуугала. Актарда, аят оруктарында бойдус камгалаалык дуга-йында көскү агитация чок. Чер-черлерде арганын өнүк-теринин бөлүктөрүн, постау-ларын организастааан.

Чалаана хем кыдында чымжыргананы эркен-душкен улус сип турар. Дос кыдым көргө, сыйлаган, будуктар оола чылдар. Бичар, төгөт-чөл кээрге, черле түт артар боор.

Ш. ДУВЕНДЕ, Чөөн-Хемчик район.

ХАР ЧЕТПЭЭН УРУГУН ЧЕМГЕРЕРИ

Чаш уругун шын чемгерери оон организастып ажалда-рынга чуугала салдарын че-дир, долгандыр турар таарым-ча чок байдалдагы оон ор-ганизмнин шыдамын болду-рар.

Биланын уруглар 1 хар чет-пээн турда, кажан олар дү-ген-биле өзүп, оларын ик-тинчи органын болташ сис-темалары хевирлеттинип база быжыгып турда, оларын шын чемгерери аажок улуг ужу-рудузайлыг. Уругларын 1 хар че-дир эмг сүдү-биле чемгерери эң ажитыг, чүе дие чаш уругун эки доругу өөрия-ге бутуле чуугала херек чүе-дир мыла бар. Чамык ажал-дын эмилни сүдү суу-ж, шилден дээр, уругларын эр-те-ле кургап холуксаалар-биле чемгерип ажалдыр шын өө-рөс. Калыкшып эки недерин өмнүнүн сүдү колдуунда ка-жан-даа шынарлыг болуп бо-лго чаш кижиге ажитыг. Иештин өмнүн эки турар уругларын өлүр чоруп, ки-лымал чем-биле чемгерип ту-руп уругларынмын каш ка-тап үзөш таваржырын ста-тистика көргүзүп турар. Уруг-ларын күтпө доктааттыган шактар өзүгээр эмнелерин са-гымын чогуучалыг болташ уруг улагаткан тудум чеме-рер шактарын аразын ула-гаттыр херек. Бичалдыр уругун баштайгы ийи айында үш шак болташ-ла хүле 7

катап, ийи айдан 5 айга че-дир үш шак чартып болгон-ла хүле 6 катап, а беш ай-дан бир харга чедир дөрт шак болташ-ла хүле 5 катап чемгерер. Чаа тортугунга үезинде чөзбү минута, а элээн улагды бергенде 10—15 минута дургузунда эмнелер. Чемгерер шактарын аразында хайныдырган чыгып (өзүл температурасы ыш-каш) сүтү бир дүң-хүд дур-гузунда баштай 50 мл, чортуу 100—200 мл бээр. Уруг үш-дөрт ай недерге, оон ор-ганизмине ажитыг антияни-перин болташ минералдыг дустарын аяа бээр-биле баштай погаа. Фрукт айаан, дараадаа яблос, инек-ка-раа, морков, ребеда, киш-ку-лаа болташ оске-даа кат, по-гаа соктарын бээр. Соктарын уругун чемгергеннин соода баштай дараадаа болташ чортуу 20-мл-дан 100 мл че-дир бээр. Дортук недердаа эгелеп балык үзүн чем соон-ла баштайгы дээрле дамды-ладып, алды айында 1/2 шай омаажынын иштин 2 катап, бир харында 1 шай омаажынын иштин 2 катап бээр.

Бичан уругта 1 айындаа эгелеп үрүлдүп дүрбүп каан яблукту азы башын баштай 10 граммын, оон чортуу бир харгаже чедир 70 грам чедир көүдөлдү бээр; ол иш-кеш погаа халыктарын азы кадырган чамистерин эгезинде

10—30 мл, а 1 харлап турда 70 мл чедир бээр болташ ажитыг (дорууж) пастазын 1/2 омаажтап хүде 2 катап ижиртир.

Уруг дөрт ай чартып челе бээр, аяа 1-ти немелде чөм-ин — ийи катап дүрбүш, икиг сүтке хоодуп каан ызы-буру погаа айаа-лаан (картофель, морков, капуста, свёкла, го-рох) кылган поорон ажит-лаар. Оон уругун эмнелер мурунда бээр болташ 7—10 хонгаш 150—160 грамм дээр көүдөлдү бээр. Чортуу ол по-реге 3 грамм ак үстү (сливо-вое масло) азы үнүш үзү хоолаан дага чуугазынын са-рыг черинин 1/2 кезээп не-мээр.

5 айындаа эгелеп уругун 2-ти немелде чөмге килер—сүтке хайныдырган кашалар-ны берип эгелээр. Кашага 3—5 грамм ак үстү, 20—30 гр төгөрүтү немээр. Бо ийги-немелде чөмге база-ла уругун эмнелеринин мурунда бээр болташ чортуу 160—180 грамм чедир, эмг сүдү-биле эм-нелерин оон-биле солдуур ужуруду. Кашаны хүде чү-де чыгып катап бээр.

7 айындаа эгелеп тиркан элти погаа пооронне баштай 20—30 граммын, а 1 хар чоокшудал турда 70 грам чедир немээр. 8 айындаа эгел-леп ийек элтилен кылган мунун суу 50—70 грам че-дир бээр болташ 5—10 грам

хлебни немей бээр. Ийек элтиген араштыр немелде 1—2 катап балык элтип бээр болур. А колбаса кылган-ны болташ субпродуктарын 1 хар четпээн уругларга бербес ужуруду.

Уругта 8—9 айындаа эгел-леп 3-кү немелде чөм—160—180 грамм погаа айаа-лап бери болур. Уруг ыччалдыр 9 айындаа немизин сүтүп күн-де 2 катап нем болташ үс-түлде бижиттинген үш немел-де чөмнелер, соктарын, яблос поорон, балык үзүн, погаа халыктын, төгөрүтү, дагаа чуугазынын сарыг черинин 1/3 кезээп чөмге ажитал эгел-ээр.

11 айындаа эгелеп уругун эмнелерин кефир азы ийек сүдүп бээр-биле солдуур бо-лгош 1 харындаа уругун, эм-нелерин соккалар.

Эмг эмнелерин кылмаал чем-биле чемгерип турар уруг-ун уругларын сүт кучка-ындаа сүт продукттарын салып чемгерген дээр, а бир эвес ийик кучка чок болза магазиндерде салып ту-руп холуксааны азы ийек сү-дүн ажалгаар.

Кылмаал чем-биле чемгерип турар уругларын 3 айындаа чедир сүтүтү азы кефирин элтидилер-биле — «Вз хо-луксаалар-биле чемгерер: В — рис — ол дээр 1/3 рис хал-ыктыга сүтүтү 2/3 болташ 5 хуу чиги сировун немээр

БУЯН КҮШТҮГ

Чечен чугаа

Борис биле Майя Монгуш-тарын улуг уруу Ая кыргы-азамыга өскөн. Школа доозар чыгай бергенде кыргы-азамы-ның хоочуу хенертен кирген, ол уг-биле детерялбайн бар-ган.

Хомуданчыны чүү дээр... Хөөкүй кыргы не уруунун уруу Аянык школа дооскап, канчаар амырал маңап, өө-рүп турганын бешин сеткили ханып көрбөй барган. Бичия чорда, кыргы кижини ону чал-гыс эртен школага дегерин алыры бешин амыр бе, берге-лер-даа хөй турган.

Ая школанын доозуп ал-ла өөредилгенин уламчылаар дээр хоорайда төрөн ала-и-лини аалында хал келген. Өөредилге черлеринге өөрөн-ки-чилер хүзүн алып комиссия кескисүнү, таймыш-көрүш баш-кыларынга сүтсө октайдан-даа чүе ышкыш, уруу-сүтү өрү тыртып кирип көрүшөр деп ала-и-ли башууду диле-де-да, билди кызып-дыр дээр талаар болган. Чөгүм оон би-ли база ындаа кончуг кире-эвес, алыс бодунун кызымаа, утаан-сарымалыг аажок. Суу-школазынга негелде кошкак болганы магат.

Хоорайга паспорттун кнр бижалдыгын кылдыртып ка-зыр нешинден алыш, болу бир тудугуу отракка кирип алгаш чоруп барган.

Уругун төрөн нези Майя-га, оон өг-бүзүнне даражык уругуна хоорайга кнр бижидилге кылдыртып дээр чайын оттур чалажы бергенер.

Эге баштай Майя микро-ра-йонунда коммунал бажынар эргеленип паспорт столунга челе бээр, оон ичеленип фамилияны өске кнжиди-ди, уругун паспорт бар-даа бо-ла, төрөн херечилеи херек дээр, ойталап каапкан.

Чай чок ажалдап турар ки-жин хоорайга кнжиди-ди у-эвес. Аянык кыска чыга кел-ген.

«Эки авай, ачай! Мен эки тур мен. Паспорту оон клас-ты дооскан соода алган мен. Ая».

Ону помчап, Майя боду бешин тула берген: «Шыма-ла, херечилеи бар кнжиди боор бе? Милдарда өсгөнгө эвес мен. Авам сүтте болаан ышкыжамай, Авам боду-ла дүрүп туржук. Баштайгы улуг урууму бир хар чедир өскүрсө, авамга каапкан өө-рөп чоруп барган-ла болгай мен...» Оон Майя Монгуш шүлүкчү:

Дески тыраан шалаларда Дел-дун баскан истери бар — дээр олуруктарын сактып келтеш, ырак черден төрөн бажынынга ында хааа эеп келгенде кады четтинип алган. эргеленип казыр ыччаларда чаш турган билди болуп, са-гыш-сеткилин ханызында

кээргей берген: «Орлан чүе-миз. Ам тудуга ажалдаа ту-рар. Чонуга ажитыг, улуг кижин апарган ол-дур. Кы-м-га-даа халыкмас, Эр-хөй».

Майянык ажаа бир хуң ба-дылашкан херечилеи ажи-кө-рө бээр, кадыкшыг бээр-луг фамилияны Аянык-биле дөмөй бооп-тур. Ол бир-ле доолажы тыымалас тыныкты тып алган. Оон паспорт сто-луңе чорупкан. Аяа келген, документтерин шүтүзүн то-туу кончуг ажитып, алаа са-гылааш:

— Бистин уруу-сүтү фами-лияны авазынын кыс чорда фамилияны турган-дыр, көрү-нерем — деп, ол дилген.

Началык оларын көрүп орун-оруп, карактарын Мон-гушче, оону кончулаа дег, хере көрүшкөн:

— Шыдаас мен — деп мылгыш.

— Чүгө?—деп, Борис мыа-ла апарган.

— Силерде үш уруг бар-дыр. Паспорттарда кнр би-жээ.

— Беш уругта болбас чү-е бе, кай?

Дарга кезек кааа ыт чок барган, «кн» деп херээн ажитыш:

— Устүкү чер чөпшээрер болза — дээр.

Борис начальниги каады-и хундулуп алаанын сактып кел-ген:

— Ефим Ефимович, силер чүе шиптирел болбас си-лер, кичи? Силерин дорт ал-бан хүлээлгенге хамар-жып турар айтырм ышкы-жыл.

— Фамилияны өске-дир, чүе шиптирел болбас си-лер, кичи? Силерин дорт ал-бан хүлээлгенге хамар-жып турар айтырм ышкы-жыл.

— Ужурун билбелер бе? Кадым ажилындаа дилеп алгаш, силерге ийи-үш катап кнз турганын бешин болган болуларга. А силерин чурт-такчылар хүлээп алыр хүне-ринг негелде чүе ийи кат-тал ийи-ле шак.

Монгуш чуугазын тондур-лек чорда, дарга ону мыткыр үзе кнрген:

— Ол силерин херээр эвес-тур.

— Билди чадаас — деп, Борис дилем эвес чуугалааш, ужу-чүең дилер боодаа.

— Эске улустун ажилынын па-гыс кааа үчелер эвес, дарга кнз турганын бешин болган болуларга. А силерин чурт-такчылар хүлээп алыр хүне-ринг негелде чүе ийи кат-тал ийи-ле шак.

Монгуш чуугазын тондур-лек чорда, дарга ону мыткыр үзе кнрген:

— Ол силерин херээр эвес-тур.

— Билди чадаас — деп, Борис дилем эвес чуугалааш, ужу-чүең дилер боодаа.

— Эске улустун ажилынын па-гыс кааа үчелер эвес, дарга кнз турганын бешин болган болуларга. А силерин чурт-такчылар хүлээп алыр хүне-ринг негелде чүе ийи кат-тал ийи-ле шак.

Монгуш чуугазын тондур-лек чорда, дарга ону мыткыр үзе кнрген:

— Ол силерин херээр эвес-тур.

— Билди чадаас — деп, Борис дилем эвес чуугалааш, ужу-чүең дилер боодаа.

— Эске улустун ажилынын па-гыс кааа үчелер эвес, дарга кнз турганын бешин болган болуларга. А силерин чурт-такчылар хүлээп алыр хүне-ринг негелде чүе ийи кат-тал ийи-ле шак.

Монгуш чуугазын тондур-лек чорда, дарга ону мыткыр үзе кнрген:

— Ол силерин херээр эвес-тур.

— Билди чадаас — деп, Борис дилем эвес чуугалааш, ужу-чүең дилер боодаа.

— Эске улустун ажилынын па-гыс кааа үчелер эвес, дарга кнз турганын бешин болган болуларга. А силерин чурт-такчылар хүлээп алыр хүне-ринг негелде чүе ийи кат-тал ийи-ле шак.

Монгуш чуугазын тондур-лек чорда, дарга ону мыткыр үзе кнрген:

— Ол силерин херээр эвес-тур.

— Билди чадаас — деп, Борис дилем эвес чуугалааш, ужу-чүең дилер боодаа.

— Эске улустун ажилынын па-гыс кааа үчелер эвес, дарга кнз турганын бешин болган болуларга. А силерин чурт-такчылар хүлээп алыр хүне-ринг негелде чүе ийи кат-тал ийи-ле шак.

херээр эвес оон билдириникин номчул көргө, алаанта элэ-не хөй чүе бижээ ышкыш болган. Ам-ла бир чүе бээр-ле боор деп Монгушун сет-кили сөргөн келген. Ийикти чүе кайла бээр. Чүгүтүр кө-рө кааттарга, кыш-ла сөс би-жип каан болган:

«Эн Ефимович, Бо билди-риникин сайтыр көрүнер. Н. Костомко».

Оон дарга ажаа барынар деп чуугалай берсе-ле, мын-дээги паспорт столунга на-чалыгы апарган. Борис удур-ланып үнгөн:

— Ол даргага чораш мен. Силерин чөпшээрелер херек диле. Аяа катап баар апар-ганым ол бе?

— Барыңар-барыңар. Боу шиптирел кааган — дээр, дарга ону алабаан улауру-рун.

Ам канчаар, кааа хонук өр-кенде хүлээп алыр хүне Бо-рис баштайгы даргазынга че-ле берген, бүтүн билди-риникин тудушкан. Монгуш көрүп ораага, оон бажыны дүктөрү артында адыш дээр ышкыш болган. Оон мөш-шымрак мага-болу сирлеш дээр орган столу бурунгар кнжидилер иткен.

— Күүсөөм даргазынга бо-дулар барыңар. Мээң мынар барган херем чок. Мынар бар, чашыңа-лаа чок.

Борис — оон чин-карамы эжиң ажилда, баалаашта айт-ышкыш белен турарын кар-ген болташ:

— Чин-кара даштын белен тур-дун.

— Сүн бе, азы мээң бе? — Силерин боор ийи.

Дарга чүе-лаа мыталайып баа-ла ону эжиңче соок ка-раа-биле ийиңкен.

Монгуштар ыччаар бир даргадан өске даргаже сүр-жүп чоруп турда, база бир ай өрткөн. Чүү-даа бүтпээн. Чүү-дөдөөл эеп келген.

Өөредилге эгелен. Аянык авазы уругун эмнелде саи-таркалааш кнжиди кыла-лаа, улуг эчтин ону хоорайга пас-порт кнр бижалдыгын чоок-ку үеде кылдыртп бээрин сагындырган.

Ам канчаар чөгөт төткөн, кармакка элэй берген билди-риникин тудуп алган. Монгуш күүсөөм даргазынга келген. Оон ут орта билди-риникин кнжизиктеп ном-чааш, Бористин тайылбыр база амылаан.

— Билдирит айтырм-дыр — дээр, ол билдириникин эге бажыга кыла бууд-ба-ла «кнр бижип көрүңер» деп бижаш, адым, ай, хүтүн салгыш, Монгушка тутусп бөтөн.

Буян күштү. Борис Мон-гуш бичин оон ышкыш чурт-теттеринин даргага чууга-лааш, байырлашкан, чин-кич бажык үе берген.

А. БУЛАК.

НОЯБРЬ 10-ДА БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Уе», 8.35 — Эртен-ги гимнастика. 8.50 — Доку-менталдыг телефильм. 9.20 — Швер коллар. 9.50 — «Аян-чорукчулар клубу». 10.50 — Фильм-концерт. 11.50 — Теле-мелдээр. 11.55—14.15 — Чап-сар. 14.15 — Телемелдээр. 14.35 — «Беш чил — кнжиз бурзууна херээ». 15.15 — Сүн дененин бидиотекка. 15.45 — И. Брамс. Концерт. 16.40 — Эртенденер — Мос-ква коогуну агролеттур комплекзинге. 17.10 — Аян-жатар адрестера. 17.30 — «Шымаара школазы. Мерге-жия кнжизалары. 18.00 — Миллионларын дененин уни-верситети. «Күп-ажы — инти-лед кнжиз». 18.30 — Кон-церт. 18.45 — Бөгүн денелде. 19.00 — Чурук бурзуна — хүн. 19.15 — Бөгүн — Совет милиция хүвү. СССР-нин ш-тка херектер министр В. В. Федорчукту чуугааш. 19.30 — М. И. Чайковский. Концерт. 20.00 — Л. И. Брехтенин «Катап тургузуушкун» деп мунуң дугаар документалдыг телефильм. 21.00—«Уе». 21.35 — Концерт. 22.30 — Докуме-нталдыг телефильм. 22.45 — 23.00 — Бөгүн денелде.

НИЙТИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртен-тайылбырлыг фильм. 8.35 — Бойдуз ауга-йында бжиз 4-ку класс. Чер кнжизга амыралга агаар-ын ужу-дузайлыг. 8.55 — Эр-тен-тайылбырлыг фильм. 9.15 — Ислам аыл. 9.45 — Бойдуз дугайында бжиз. 4-ку класс. Чер кнжизга амыралга агаар-ын ужу-дузайлыг. 10.05 — Бразжи үнер. 10.35 — Физика. 9-ку класс. Кнсталааларын тургузуу болташ шынарлар. 11.05 — Аян школазы. 11.40 — Физика. 9-ку класс. Кнсталааларын тур-гузуу болташ шынарлар. 12.10 — Бойдуз дугайында бжиз. 2-ге класс. Күзүн кол-хозка. 12.30 — Ислам аыл. 13.00 — Режиссерун уран алаагылар. 1-ги адымдыла. 13.45 — «Империянын ажу-г батканы» деп тайылбыр би-жизикти уран-чечен фильм. 15.20 — Телемелдээр. 15.25 — 18.00 — Чапсар. 18.00 — Телемелдээр.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уругларга фильм. 18.45 — «Алым өнүк-беле ажил чууга». 18.55 — «Кө-журал». 19.05 — «Аян тая». 19.35 — Телемелдээр. 19.45 — Чаралаар. 19.50 — Концерт.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамкичтыг ула-нар, чаштыр». 20.20 — Фильм-концерт. 20.30 — ПТВ ауга-йында эки адымдыла дээр Бүгү-эвилел конкучуу. 21.00—«Уе». 21.35—23.05 — Уран-чечен фильм — «Көжэ-лаа турган. эртен-даа тур-ган».

Солунун дараазында номери ноябрь 12-де үнер.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

АГААР

Республикага будуттаар, биче хар чаар. Мурну-барын чүктөн хаттын күжү секундада 9—14 метр, дүңкө үзе күткөлдө бергенде 15—20 метр чедер.